

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
АНАЛІЗ ЖИВИХ МОВНИХ ВАРІАНТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
МІФОЛОГІЧНИМИ ОБРАЗАМИ НА ОСНОВІ НАРАТИВІВ
ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕЛИКА ПАЛАДЬ

БАНЬОЇ ЕНІКЕ-АННА ТИГОМИРІЇВНА

Студентка IV-го курсу

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Рівень вищої освіти: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № 107 / 14.10.2024.

Науковий керівник:

Кейс Маргаріта Юріївна

кандидат наук, доцент

Завідувач кафедри

Берегсасі Аніко Ференцівна,

зав. кафедри, доктор габілітований, професор

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 202_

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

Кваліфікаційна робота
АНАЛІЗ ЖИВИХ МОВНИХ ВАРІАНТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
МІФОЛОГІЧНИМИ ОБРАЗАМИ НА ОСНОВІ НАРАТИВІВ
ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕЛИКА ПАЛАДЬ

Рівень вищої освіти: бакалавр

Виконавець: студентка IV -го курсу

Баньої Еніке-Анна Тигомиріївна

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Науковий керівник: **Кейс Маргаріта Юріївна**

кандидат наук, доцент

Рецензент: **Гал Одел Федорівна**

доктор філософії, доцент

Берегове
2025

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

**HIEDELEMALAKOKHOZ KAPCSOLÓDÓ ÉLŐNYELVI
SZÖVEGVÁLTOZATOK ELEMZÉSE NAGYPALÁD TELEPÜLÉS
LAKOSAINAK NARRATÍVÁI ALAPJÁN**

Szakdolgozat

Készítette: Bányai Enikő-Anna

BA IV. évfolyamos magyar nyelv és irodalom

szakos hallgató

Témavezető: Dr. Kész Margit

kandidátus, docens

Recenzens: Dr. Gál Adél

PhD, docens

Зміст

I. ВСТУП	6
1.1. Актуальність теми	6
1.2. Мета дослідження.....	6
II. ІСТОРІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПУНКТУ	8
2.1. Історія школи у Великій Паладі	9
2.2. Велика Паладь сьогодні	9
2.3. Історія поселення крізь призму вірувань	10
III. ПОНЯТТЯ ВІРУВАННЯ ТА ОБРАЗУ ВІРУВАННЯ.....	12
3.1. Поняття образу вірування та його типи	13
3.2. Легенди-вірування і казки	21
IV. ОБРАЗИ ВІРУВАНЬ У ВЕЛИКІЙ ПАЛАДІ	23
4.1. Відьма в наративах з Великої Паладі	23
4.2. Поява лідерця в наративах з Великої Паладі	26
4.3. Привид, душа, що повертається — в наративах з Великої Паладі	28
4.3. Фея, домашній дух у наративах з Великої Паладі.....	30
4.4. Диявол, мотив смерті в наративах з Великої Паладі	31
4.5. Перевтілення, незрозумілі події у наративах з Великої Паладі	33
4.6. Провидці, бачення померлих у наративах з Великої Паладі.....	33
4.7. Вірування в наративах з Великої Паладі.....	34
ПІДСУМКИ	37
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	39
РЕЗЮМЕ	41

Tartalom

I. BEVEZETÉS	6
1.1. A téma aktualitása.....	6
1.2. Kutatási cél	6
II. A KUTATÓPONT TÖRTÉNETE	8
2.1. Nagypaládi iskola története	9
2.2. Nagypalád napjainkban.....	9
2.3. Településtörténet a hiedelmek tükrében	10
III. A HIEDELEM ÉS A HIEDELEMALAK FOGALMA	12
3.1. A hiedelemalak fogalma és típusai	13
3.2. Hiedelemmondák és mese	21
IV. HIEDELEMALKOK NAGYPALÁDON	23
4.1. Boszorkány a nagypaládi narratívákban	23
4.2. A lidérc megjelenése a nagypaládi narratívákban	26
4.3. A kísértet, visszajáró szellem megjelenése a nagypaládi narratívákban	28
4.3. Tündér, házi szellem megjelenése a nagypaládi narratívákban	30
4.4. Ördög, halál motívum megjelenése a nagypaládi narratívákban	31
4.5. Alakváltoztatás, megmagyarázhatatlan események megjelenése a nagypaládi narratívákban	33
4.6. Tudósok/halottlátók megjelenése a nagypaládi narratívákban	33
4.7. Hiedelmek megjelenése a nagypaládi narratívákban.....	34
ÖSSZEGZÉS.....	37
FELHASZNÁLT IRODALOM	39
REZÜMÉ.....	41

I. BEVEZETÉS

1.1. A téma aktualitása

Jelen szakdolgozat témája a hiedelemalakokhoz kapcsolódó élőnyelvi szövegváltozatok elemzése Nagypalád település lakosainak narratívái alapján. Témaválasztásom befolyásolta a téma iránti érdeklődésem, a hagyományos, illetve népi világlátás megismerése. A hiedelemalakokhoz kötődő narratívák vizsgálata sokszempontból aktuális. A digitalizáció világában a szájhagyomány útján terjedő történetek háttérbe szorulása az új kor folklór formáit eredményezte, például az internetes legendák, városi mítoszok online terjedése. A hiedelmek az emberiség örökségének egyik legösszetettebb és legősibb rétegének tekinthetők. Jelen munka egy konkrét közösség, a kárpátaljai Nagypalád lakóinak elbeszéléseire alapozódik, feltárom hogyan jelennek meg a hiedelemalakok, képzetek. *„A hiedelmek — bármilyen archaikusnak tűnnek is — a közösségi gondolkodás, a világról alkotott értelmezések aktív formái. Élnek, változnak, és alkalmazkodnak a közegükhöz.”*¹

1.2. Kutatási cél

Munkám célja feltárni, hogy milyen motívumok élnek a már említett közösség emlékezetében, hogyan formálódnak és milyen nyelvi-stilisztikai jellemzőkkel bírnak az elhangzott szövegek. A vizsgálat középpontja az élőbeszéd, amely hidat képez a múlt és a jelen között. Különösen fókuszáltam a természetfeletti lények megjelenésére, amelyet a közösség tagjai szóban adtak tovább. A legfontosabb témák közül érinteni kívánom, hogy hogyan épülnek fel ezek a történetek, mik az ismétlődő elemek, illetve vannak-e észlelhető különbségek a generációs, nemi vagy társadalmi történetmesélés módjában. Céлом továbbá feltérképezni és elemezni a hiedelemalakokhoz kapcsolódó élőnyelvi szövegváltozatokat Nagypalád településében.

Elemzésemben arra törekszem, hogy feltárjam, miként épülnek fel ezek a történetek, milyen narratív sémák, motívumok ismétlődnek bennük. Céлом, hogy ezzel a kutatással ne csak a hiedelemmondák tartalmi világát, hanem a közösségi emlékezet és identitás fontos részét képező beszédmódokat is dokumentáljam és elemezzem.

¹ Pócs 2014: 15–31.

Hipotéziseim:

H1: A nagypaládi közösségben továbbra is aktívan jelen vannak a hagyományos hiedelemalakok.

H2: A település idősebb generációja mitikusabb és archaikusabb motívumokat tartalmazó narratívákat mondanak a fiatalabb generáció tagjai számára.

H3: A hiedelemalakokról szóló nagypaládi élőnyelvi szövegeknek vannak változatai

II. A KUTATÓPONT TÖRTÉNETE

Nagypalád egy túlnyomórészt magyar lakosságú település, mely Kárpátalján, az ukrán-magyar-román hármashatár közvetlen közelében helyezkedik el. A falu történelme szorosan összefonódik a magyar történelemmel, a trianoni békeszerződés után csehszlovák, aztán szovjet napjainkban az ukrán fennhatóság alatt van. A település azonban továbbra is magyar ajkú, így a „Nagypalád” elnevezést használja, a Velika Palagy ukrán hivatalos név helyett.²

A jelenlegi Kárpátalja területe több magyarországi vármegyéből tevődött össze: Bereg, Máramaros, Ung, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár vármegye. Nagypalád az egyetlen, amely Szatmár vármegyéből került Kárpátalja területéhez.³

A közösség évszázadokon keresztül magyar településként működött, élt és gondolkodott, így a hiedelemalakokhoz kapcsolódó történetek, mondák, illetve visszatérő szellemalakok és természetfeletti lények világa ebben a szóbeliségben maradt fenn, sok esetben nem kerültek lejegyzésre sem. A helyi nyelvjárás azonban egy sajátos színezetet adott ezeknek a történeteknek.

Akkoriban gyakori volt, hogy a nagyszülők, esetleg dédszülők természetfeletti lényekről szóló történetekkel szórakoztatták magukat és a fiatalabb generáció tagjait, ám ezek a történetek nem csak a szórakoztatást szolgálták, gyakran nevelő szándékkal vegyültek: félelmet keltettek, segítettek szabályozni a gyerekek viselkedését („ne menj ki este, mert elvisz a lidérc!”).

Fontos kiemelni, hogy a nagypaládi közösség egy mélyen vallásos falu, ahol a vallás elemei nagyon gyakran fonódtak össze a néphit hagyományaival is.

A falu szovjet időszakában, a rendszerváltást követően a település több szempontból is nehéz helyzetbe került. A gazdaság rohamos romlása a társadalom kulturális veszteségeihez vezetett. Nagypalád földrajzi elhelyezkedése, mely szinte elzárja a környező falvaktól elősegítette a hagyományos hiedelmek megtartását, így nem olvadt össze semelyik kultúra hiedelmével.

² <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-nagypalad/> (letöltés dátuma: 2025.01.18)

³ Büki – Forgács – Sinkovics 2008:19

2.1. Nagypaládi iskola története

Kezdetben két épületben folyt a tanítás: „Vince féle” épület és „Hadady” vagy Nagy Iskola. A Vince féle teljes mértékben az egyház fennhatósága alatt állt. Nagypalád legidősebb embere úgy emlékszik vissza, hogy még az édesapja mesélte el, hogy az ő tanítója Dercenyi Lajos volt. Előtte papok tanítottak. Dercenyi Lajos után Ladányi Lajos foglalta el a tanszéket. Halála után Pap József és Kovács Zsigmond segédlelkészek tanítottak. 1880-ban új tanító érkezett a faluba, Miski Károly. Ekkor vasfegyelem uralkodott az iskolában. Ebben az időben kb 60-70 tanuló tanult az iskolában. Miski halála után 1902-ben Nagy Géza lett az új tanító. Szájról szájra terjedt róla egy közmondás: „Jobban félek Nagy Géza tanítótól, mint az Istentől.” Tanító, tanítót követett, rengeteg tanító oktatott Paládon. Míg 1916-ig csak hat osztály elvégzése volt kötelező és ismétlő tanfolyam, később kötelező volt a nyolc osztály elvégzése.

Az oktatás menete lényegesen eltért a maiétól. Főtantárgyak: olvasás-írás, számolás, földrajz, történelem, mértan. Mindezek felett állt a hittan, mint legfőbb tantárgy. A fegyelmezés a súlyos testi fenyegetésen alapult. Igen divatos volt a nádpálca használata. Ezzel a nádpálcával osztogatta a tanító a körmöst, tenyerest, fenekest.

Az iskolai oktatás középpontjában az élethez való közelítésnek, az oktató és termelőmunka összekapcsolásának, a politechnikai képzés megvalósításának feladata. Az iskola Móricz Zsigmondról kapta nevét: Nagypaládi Móricz Zsigmond középiskola. Az oktatási rendszer változása során átnevezték: Nagypaládi Móricz Zsigmond Középszintű Oktatási Intézmény. Az intézmény bővült egy óvodával, amely egy előkészítőként működik. Az iskola könyvtára bővelkedik a különböző tematikájú könyvekben.⁴

2.2. Nagypalád napjainkban

A kutatóterület ma is elsősorban magyar többségű falu, amely továbbra is Ukrajnában található, a Tiszapéterfalvai kistérség részét képezi. A lakosság feljegyzések szerint nagyjából 2000 fő, viszont pontosan nem tudni, hiszen a rendszerváltást követően nagy mértékben elvándorlás indult meg, amely leginkább a fiatalabb generációt érinti. Az ott maradt emberek többsége megtartotta református vallását és magyar anyanyelvét.

Továbbra is a „parasztiéletmód” azaz a családi gazdálkodás jellemzi, azonban fontos megemlíteni, hogy az elmúlt években kialakult gazdasági és politikai változás miatt

⁴ Seres Nagypaládi Móricz Zsigmond Középiskola története (kézirat)

jelentősen csökkent a gazdálkodók száma. A településen továbbra is működik az iskola és óvoda, viszont kisebb létszámban, mint az előző években.

A modern technológia természetesen Nagypaládon is teret hódított, viszont a szóbeli hagyományok mai is jelen vannak. Különbség azonban, hogy a hiedelmek ma már leginkább nem vallásos vonzatúak, inkább kulturális jelentőséggel bírnak.

Napjainkban történt egy jelentős esemény, amely a nagypaládi emberek számára nagy változást hozott. 2025. április 8-án megnyílt a Nagypalád- Nagyhódos határátkelő, amely a területfejlesztés egyik legfontosabb eleme, mint Nagypalád, mint pedig Nagyhódos lakosainak. *„Hosszú, közel másfél évtizeden át tartó előkészületi munkák után végre átadásra került a Nagypalád – Nagyhódos határátkelő. Amely új perspektívát nyit a határ mindkét oldalán elterülő közelebbi-távolabbi települések lakói számára. Nem csupán a napi kapcsolattartást könnyíti meg, hanem esélyt teremt új beruházások létesítéséhez, a térség gazdasági fejlődéséhez. A mostani határnyitás nem csupán egy technikai protokolláris esemény, hanem elsősorban nagy történelmi elégtétel a térségben élők számára, akiket több mint száz esztendeje elszakítottak egymástól a fejük fölött meghúzott határok.”*⁵

2.3. Településtörténet a hiedelmek tükrében

Mint a korábban említettem Nagypalád egy falusias, zárt közösségként működik, ahol a korábbi években a szóbeli történetmesélés fontos szerepet töltött be. Bár az internet elterjedése óta az idősebb generációk életébe is behozta a mobiltelefont és a szöveges üzenetváltást, mégis az elsődleges információ forrás továbbra is az élőnyelvi beszéd.

A térség történelme mélyen beleivódott a helyi néplélekbe. Azok a történetek, gyakran félelmet, veszteségtudatot, mítoszokat generáltak, amelyek természetesen a hiedelmekben is megjelennek. Ilyen például a halottlátás, a halállal kapcsolatos hiedelmek elterjedése. *„A távozó lélek általában láthatatlan, de alkalmasint láthatóvá válik. Így gyakran pára formájában lebeg el a testtől. Ősi gyökerű képzet szerint a lebegő lélek könnyedségét a pillangó, méh, madár jelképezi.”*⁶ Ez a nézet még a mai napig él a helyi emberek emlékezetében, különösképpen az idősebb generációk körében. A halottal, lélekkel, túlvilággal kapcsolatos hiedelmek egyfajta eszközül szolgálnak a veszteség feldolgozásában, a felfoghatatlan halál értelmezésében.

⁵ Kovács 2025:20

⁶ Pócs 1997: 23

A nagypaládi narratívákban gyakran megjelenik az a képzet, miszerint a lélek a halál pillanatában elhagyja a testet – sokszor pára formájában lebeg el, ritkábban állatalakban. Ezek az ősi gyökerű nézetek máig élnek, különösen az idősebb generáció emlékezetében. A halott, lélekkel és túlvilággal kapcsolatos hiedelmek segítenek a felfoghatatlan halál értelmezésében, a gyász feldolgozásában és egyfajta lelki kapaszkodót jelentenek a közösségnek.

III. A HIEDELEM ÉS A HIEDELEMALAK FOGALMA

„A néphagyomány, a népi tudás a magyar nemzeti műveltség tartozéka. A középosztálynak annyira magáévá kell ezt tennie, mint amennyire sajátja a magyar nyelv. Nem elégedhetünk meg tehát azzal, hogy népi elemeket vegyünk át a magasabb műveltségünkbe, hanem a nemzeti műveltség alapjává kell tennünk a néphagyományt. Ezen kell tehát nyugodnia a középosztály nemzeti műveltségének is, mely így alátámasztva az elnemzetietlenítés veszélye nélkül hordozhatja az európai műveltséget is, mert hiszen az európai művelt népek közösségébe is beletartozunk.”⁷

A hiedelmek és az azokhoz kapcsolódó történetek a világlátás egyedi lenyomatainak tekinthetők. A népi hiedelmek egyes megközelítés szerint pusztán irracionális gondolkodás emlékei, mások szerint viszont olyan élő, dinamikus rendszer részei, amelyek a kor félelmeinek, értelmezéseinek lecsapódásai.

„A folklór, különösen a népköltészet legfontosabb jellemvonásaként szokás említeni azt, hogy „szájról szájra” hagyományozódik, nem rögzítik írásban. Ez általában véve igaz, ám az utóbbi évszázadokban a parasztok körében is megnőtt az írni-olvasni tudók aránya. Feljegyzések, levelek, daloskönyvek, később akár önéletrajzi művek készültek. Az olcsóbb nyomtatványok eljutottak a nép körébe. Feliratokat készítettek vagy készíttettek. A vőfélykönyveket ha nem is olvasták fel, mégis az írott szöveg alapján adták el a rigmusokat. Másrészt a népszokás, a zene, a tánc, a viselet nem is írható le pusztán a „szóbeliség” fogalmával. Egyszóval, inkább kölcsönhatásról beszélhetünk. Sokszor tapasztaltuk, hogy kitűnő mesélők (Palkó Józsefné, Kurcsi Minya, Lacza Mihály és mások) írott szövegeket vettek alapul, például Grimm-meséket olvastattak fel maguknak, hogy növeljék szövegtudásukat.”⁸

A hiedelem olyan népi világszemlélet, amely egy valóságnak értelmezett és gondolt jelenségeket magyaráz meg a közösségi tudás keretein belül. Ezek nagyon sokfélék lehetnek, akár természetfeletti lények, különös események, mágikus erők, halál, betegségek, időjárással kapcsolatos elképzelések.

Ortutay Gyula szerint: *„A hiedelemvilág befolyással volt a vallásos világképre, a magyar parasztság társadalmi életére, gazdasági cselekvéseire, mindennapi szokásaira. De behálózta a paraszti alkotások egyik legjelentősebb területét, a népmeséket is. A paraszti alkotótehetség egyik leggazdagabb, legbonyolultabb területe nem fejlődhetett volna, ha a*

⁷ Baksa 2015: 23–31. fejezet

⁸ Voigt 1998 : 559—568

paraszság nem a hiedelmeinek ebben a rendszerében gondolkodik. Ez a hiedelemvilág szinte az élet minden területét behálózza”.⁹

Különböző kutatások alapján a kisebbségi helyzetben élő közösségekben erősebben van jelen a hit, a néphit és a népi vallásosság: „*A kisebbségi helyzetben felértékelődhet a vallás szerepe, különösen azokban a régiókban, ahol magyarság vallásilag is különbözik a többségi nemzetétől. A kisebbségi lét konzerválhatja az értékrendet, erősítheti a hagyományos közösségi, kulturális értékekhez való kötődést, amelyen belül a vallásos hit az egyik legfontosabb helyet foglalja el.*”¹⁰

A hiedelmek a népi világkép szerves részei, a mindennapi tapasztalatokkal keveredő vallási és mágikus elemkészlet, amely a társadalom különböző szintjein eltérő formákban él tovább.¹¹ Mivel több szinten értelmezhető, így több funkciója is lehet:

- Magyarázó – olyan eseményeket, történeteket magyaráz meg, amelyre nincs tudományos válasz (természeti jelenségek, mi van a halál után?).
- Fegyelmezés – általában gyerekeknek szóló történetekben jelenik meg, tiltott tevékenységeket követő negatív következmények.
- Félelemkezelés – a halál, a veszteség, a betegség és más kontrollálhatatlan események kezelése szimbolikus narratívák révén.

3.1. A hiedelemalak fogalma és típusai

Leggyakoribb hiedelemalakok:

- Boszorkány
- Lidérc
- Halál, halottkultusszal kapcsolatos lények
- Tündér, ördög, háziszellem

3.1.1. Boszorkány

A negatív hiedelemszerepek legjelentősebb és leggyakoribb megtestesítése a boszorkány volt. A hozzá kapcsolódó elképzelések, különösen a rontás és a rontó mágia képessége még a XX. században is sok helyen élő hagyományként maradtak fenn. A boszorkány legtöbbször a közösség olyan tagjaként jelent meg, akit mindenki jól ismert, különféle bajok okaként

⁹ Ortutay 1965: 3–9

¹⁰ Geszti 2004: 296

¹¹ Ortutay 1965: 3–9

tekintettek rá. Egyfajta magyarázatként szolgált a megmagyarázhatatlan eseményekre, az egész társadalom őt tudta okolni.¹²

A néphitben a boszorkány több hiedelemkénti tulajdonságát egyesíti magába. Többek között a táltos, a gyógyító, a tündér (nem azonos a népmesék tündér alakjával), nyomó lény stb.¹³

Pócs Éva szerint tündér, boszorkány és a démon elnevezést nem lehet szétválasztani, mert a múltban ezek szorosan egymásba fonódtak. A boszorkány kultusz kialakulásában nagy szerepe van a közösségeken belüli konfliktusoknak.¹⁴ A boszorkányoknak számos elnevezése ismert, pl szépasszony vagy tündér. *„A boszorkányperek megszűnése nem jelentette a falusi boszorkányhit megszűnését. A magyar falunak egészen a második világháborúig általában volt egy vagy több boszorkánya. Senki nem hitte komolyan, hogy az ördöggel szövetkeznek, boszorkányszombatra járnak. Azt azonban továbbra is hitték, hogy léteznek olyan asszonyok, akik képesek embert, állatot megrontani. Át is változnak, ha akarnak, macskává, kutyává, békévé, lóvá.”*¹⁵

Egyes néphiedelmek szerint a boszorkányok egyik fő tulajdonság a rontás, avagy a szemmel verés volt. Már kezdettől fogva összekapcsolták az irigységgel, a szép és értékes dolgok megkívánásával, konkrét meghatározása azonban nincs. Érdekesség azonban, hogy nem csak embert, de akár állatot, tárgyakat, műveleteket és cselekvést is lehet nézéssel rontani. A szépség és a fiatalság fontos szempont, hiszen egy szép, egészséges csecsemő vagy éppen állat nagyon veszélynek van kitéve, mint egy csúnya, rusnya gebe. A szemverés ezenkívül még kiterjedhet egy kockázatos, nehéz eseményre, a keresztleletlen újszülöttekre, szoptató édesanyákra, vagy bármilyen fontos első alkalomra. Vannak azonban tünetei, amelyen keresztül felismerhető, ha valakit megrontottak.

A szemverés hatása leginkább olyan tüneteken keresztül ismerhető meg, amelyek általában hirtelen jelentkeznek, a már korábban említett célszemélyeken. Például a szoptató édesanya nem tud szoptatni, a férfi impotens lesz, a csecse hosszú időn keresztül, vígasztalhatatlanul sír. Voltaképpen minden olyan rossz történet, amelyet nem tudtak megmagyarázni, emberi vagy állati betegséget a szemverésnek tulajdonítottak. Az ígézet lehet szándékos, de sok esetben akaratlanul is végbe mehet. A szemmel veréshez a népi

¹² Kósa 1990:12

¹³ Szendrey 1986:45

¹⁴ Pócs 1964: 3-4.

¹⁵ Dömötör 1981: 124

magyarázatok is gyakran társítják az irigységet, amely a nézésben testesül meg az akaratlanul szemmel verőknél is.

A nem szándékos szemverés elkerülhető abban az esetben, ha az illető tudja, hogy ver a szeme és betart néhány óvintézkedést. Igyekszik nem nézni meg a kisbabáját vagy az újszülött állatot vagy amikor új helyre megy, figyelmeztetni az ott élőket erre. Fontos szabály még, hogy tartózkodni kell a gyanús személy szemébe nézésétől. Tehát a szemkontaktus elkerülése az egyik leghatásosabb megelőzési módszer.¹⁶

Más meghatározás szerint „*a boszorkány a néphiedelem szerint olyan nő – később már férfi is –, aki természetfeletti, démoni képességekkel rendelkezik, rosszat, betegséget, halált hoz és a boszorkányság tudományát gyakorolja. Megemlítendő, hogy a hasonló feltételezett képességekkel rendelkező férfiakat boszorkánymesternek nevezték. A kereszténység el terjedését követően, a népi hiedelemben az ősi földistennő erejével „megáldott” jóságos és tiszteletre méltó varázsló nők helyét a boszorkányok vették át, akiket a gonosz és a Sátán szolgálójának tartottak már, akivel ezek a nők (és férfiak) az emberiség megrontására fertelmes paktumot kötöttek.*”¹⁷ A tudomány mai állása szerint a boszorkányhit a régi pogány vallások maradványaként értelmezhető. Az ősi hiedelmek élő hagyományként maradtak fenn a középkoron át egészen a mai napig, mi sem bizonyítja jobban, mint a boszorkányszombat, amely eredetileg a pogány papnők szertartásaihoz kapcsolódott.

A kereszténység térhódítása óta és az ezzel járó üldözések hatására azonban ezek az ősi rítusok új jelentést kaptak. Titkos, eretnek vallási összejövetelekként és különösen szexuális szabadossággal és a Sátánnal való kapcsolat révén ünnepeltek. A kereszténység felvétele után is akadtak azonban olyan nők, akik továbbra is gyakorolták a régi hagyományokat, azonban már más formában, de megőrizve az ősi istenek tiszteletét és a szertartások alapvető elemeit.¹⁸

A magyar nyelvterületeken a rontásban való hit még a 20. században is elterjedt volt. Már a paraszti közösségekben is ártó szándékú cselekvésként fogták fel a rontást, amelyet leggyakrabban a boszorkányoknak tulajdonítottak. Az idő előrehaladtával a fogalom, mint rontás egyre nagyobb teret nyert, aminek következtében már nem feltétlenül a boszorkányokról beszéltek, hanem csak magától a rontástól, a rontó cselekvéstől. A rontások negatív hatásai, mint állatokat, mint pedig embereket ugyanúgy érintettek, lehetett termés,

¹⁶ Pócs 2003: 53–82

¹⁷ Kiss 2018: 8

¹⁸ Gorzó 2021: 19

tejhozam csökkenése, sikertelenség és megmagyarázhatatlan, hirtelen betegségek. A feldolgozott szakirodalmak szerint a rontással kapcsolatos előítéletek az emberekben legtöbbször nem életkor vagy foglalkozás vagy etnikai hovatartozás alapján fogalmazódnak meg. Leginkább nőknek tulajdonítják ezt a szerepet, ezen belül pedig az idősebb korosztálynak, akik gyakran mágikus gyógy módokat is alkalmazó gyógyítók.¹⁹

3.1.2. Lidércek

A lidérc a néphagyományokban olyan szellem, amely a sötét éjszakában tüzes fénnel vagy zavaros lángokkal jelenik meg. Egyes források szerint lidérchez az jut hozzá, aki a fekete tyúk első tojását költi a hóna alatt, az így világra jött lény gazdájával, mint szerető él együtt, ő a kebelén hordja, gazdáját cserébe éjjel nyomja. Ezt nevezzük lidércnyomásnak. Más elképzelések szerint a lidérc magából a sötét tojásból kel ki, amit érdemes a szomszéd háza felé elhajítani.

Ezeknek a lényeknek természetesen előnyei is vannak, teljesíti a gazdája minden kívánságát, viszont később akár a gazdája halálát is okozhatja. Sok helyen úgy tartották, hogy aki lidércet tart, eladta a lelkét az ördögnek. Jogos a kérdés, hogy hogyan lehet tőle megszabadulni? Mivel sokféle formában jelenhet meg, így az eltávolítására is számos taktika létezik. Az elsődleges, hogy olyan feladatot kell neki adni, ami teljesíthetetlen, például hozzon rostában vizet. Mivel a lidérc feladata a kívánságok teljesítése, így belepusztul a kudarcba. Viszont egyes kultúrákban találkozhatunk olyannal is, hogy egyszerűen dobozba rakják, majd eladják az ártó lényt.²⁰

„A változatos segítőszellem-alakok legelterjedtebb magyar változata a lidércsirke. A rá vonatkozó hiedelmek legintenzívebben az Alföldön és a Dunántúl keleti peremén éltek. Elnevezése változatos: lidérc néven ismert volt az egész Alföldön és a Felföld középső részén, mitmitke néven az Alföld néhány helyén és a Kelet-Dunántúlon, lüderc vagy piritus a Dél-Dunántúlon, iglic, ihlic a Csallóközben. Több helyen ördögnek nevezték. A hozzá fűződő legáltalánosabb hiedelmek: az juthat hozzá, aki fekete tyúk első tojását vagy apró tojást a hóna alatt, esetleg trágyadombban kikölti. Gazdájával éjjel szeretőjeként együtt hál, annak neve szerint változik éjszaka nővé vagy

¹⁹ ²⁰ Dömötör 1990: 369

²⁰ Fürjes 2022:132

férfivá. Tulajdonosa a kebelén is hordhatja. Szórványos adatok szerint éjjel nyomja őt, vagy vérét szívja. Gazdája mindenképpen legyengül, beteg lesz vagy meghal.”²¹

A lidérc a régi közmondásaink jelentkezik: Egye meg a Lidérc; Lidérc tudja, hova vigye a pénzt; Lidért üli pénzét; Lidérce van; Okádja a szikrát, mint a Lidérc; Tüzes, mint a Lidérc. Ezekből a közmondásokból is érzékelhető, hogy a lidérc alakját kapcsolatba hozzák a tűzzel, de gyakran az erotikával, sőt a kincshordó szereppel is. A lidérc, gazdájának minden parancsát teljesíti, ám nem ingyen. Elbeszélések szerint a kérésekért cserébe, az ételből övé kell legyen az első falat, éjszakánként, mint házastársával kell együtt élnie, közben állandóan sorvasztja gazdáját, hogy az szabadulni akarjon tőle. Beszélhetünk költött és talált lidércekről. A különbség, hogy a lidércet költő ember kilenc napig vagy akár három hétig nagy szenvedések árán képes csak kikeltetni a tojást, forróság lepi el, mintegy előjelként. A véletlen talált csibe, kis sovány, nedves, amelyet megsajnálunk és azért viszik haza.²²

3.1.4. Tündér, ördög, háziszellem

A tündér alakja egyfajta kettős természetű lény: egyszerre jelenik meg jóindulatú, segítő szellemként és néha veszélyes lényként. Jellegzetességük, hogy női alakban jelennek meg, szépek és képesek elvarázsolni az embert. A természetben élnek, gyakran találkozhatunk a „Tündérkert” elnevezéssel is. A néphiedelmek szerint a tündérek csak akkor lépnek kapcsolatba az emberekkel, ha az ember megszeg valamilyen szabályt vagy ha a tündér maga választja ki az embert.

Jelentős eltérés figyelhető meg a teológia és népi hiedelemvilágban megjelenő ördöggép között. Bibliai értelemben véve az ördög elsősorban egy elvont fogalomként jelenik meg, ezzel szemben a népi képzetben az ördögábrázolás jóval konkrétabb, leginkább a mindennapi élet nehézségeihez kapcsolódik. A magyar paraszti világban az ördög gyakran olyan jelenségeket testesít meg, mint például a halál, a betegségek vagy akár a szegénység. Viszont éles vonalat nem húzhatunk a kettő megközelítés között, hiszen az ördöggép leginkább kettős természetű, hiszen a hiedelemvilágban ismert ördöggép magába foglalja a pokolbéli szenvedéseket és az eredendő bűnt is.²³

A háziszellem, azaz házi manó vagy kisördög a magyar népi képzelet egyik rejtőzködő, de kiemelkedő alakja. Úgy tartották, hogy a háziszellem jelenléte szerencsét hoz

²² Móór, E. 1967: 183–200.

²³ Nola 2001: 376

a családra, persze ha megfelelő bánásmódban részesül, semmiképp sem szabad magunkra haragítani, mert szerencsétlenséget vagy akár betegséget is okozhat. Alakját tekintve változatos, szinte bármilyen állat formájában megjelenhet. Fontos motívum, hogy az ilyen lények általában csak a családtagok bizalmába férkőzve és csakis titokban segítenek, viszont cserébe várnak kiszolgálást, süteményt, tejet vagy kenyeret kell nekik felkínálni.

3.1.4. *A halál, a halottkultusszal kapcsolatos lények*

A magyar néphitben²⁴ a kísértet, azaz a halottak lelke, azonban beszélhetünk visszajáró halotról, amely a családjához, házba, lakásba visszatérő közönséges szellem. Valamilyen különleges ok miatt nem pihenhet a sírjában.

A hit szerint közterületeken jelenik meg vagy akár állandóan ott bolyong, így bárki találkozhat vele, nemcsak a temetőben. Általában valamilyen egy egész közösséget érintő bűnt kell vezekelnie. *„Tenkén volt egy embernek három fia. Az ember ígért a katolikus templomnak egy selyem lobogót, de nem adta meg, mert hirtelen meghalt. De a sírban nem tudott nyugodni, minden este hazajárt s füst képében bement az ólba. A jószág majd összetörte egymást, úgy félt. Végre a fia elment a paphoz tanácsot kérni. Az azt mondta neki: – Fiam, este menj be az ólba, gyujts világot s ha nyílik az ajtó, ugorj oda, tedd be s mikor a felleg benn lesz, monddad neki: „Kérlek a Mária, Krisztus nevében, ha tiszta lélek vagy, szólj, ha rossz vagy, távozz!” Az apa így szólt: „Ígértem a templomnak lobogót, de nem tudtam megadni”. A fiú másnap elment Váradra, megvette a lobogót, de az ijedségtől csak évek mulva bírt ismét szólani. (Fekete-Körös völgye²⁵)*

A néphiedelem szerint kísértet lesz az öngyilkosokból és az akasztott emberből is, a gyilkosság áldozataiból, valamint azokból a lelkekből, akiket valamilyen oknál fogva nem temettek el. Ez a vezeklés sok esetben egy konkrét időszakra szól, például az öngyilkosból lett kísértet addig vezekel, ameddig fel nem váltja egy másik öngyilkos lelke. Formájukat tekintve megjelenhetnek emberként, de valamilyen állat formájában is. Sok esetben viszont láthatatlanok, csak hallani lehet őket, megjelenhetnek akár csoportosan is. *Jellemző rájuk az alakváltozás képessége, nagyságuk változtatása, a láthatatlanság, hirtelen eltűnés-megjelenés, gyakran a repülés; a földi tér és idő törvényei nem érvényesek rájuk. A néphit szokásos „természetfölötti” időpontjaiban, időszakaiban jelennek meg: éjjel, éjjélkor,*

²⁴ Ortutay 1990: 86

²⁵ Magyar 2018:94

*ritkábban délben, karácsony éjszakáján, Luca–karácsony közt vagy a karácsonyi tizenkettedben.*²⁶

Szűkebb értelemben a kísértet a meghaltak sírjukban nyugodni nem tudó vagy a túlvilágra még el nem jutott lelkek. A kísértet a visszajáró halottal ellentétben nem feltétlenül rendelkezik családi kapcsolatokkal, személytelen lény. A kísértet gyakran egy-egy konkrét helyzet vagy nevezetességhez kapcsolódik, ilyen például Szatmárban a csengeri kastélydomb asszonya.²⁷

A visszajáró halott, hazajáró lélek a néphit világában maga a halott, aki a saját külsőjére hasonlít, egy megfoghatatlan szellemlény, amely különböző okok miatt az élők előtt jelenik meg. Úgy gondolták, hogy a halott a temetés utáni első éjjel még visszajön a szállást megköszönni, ezért estére ételt és italt kell neki kikészíteni és erre az éjszakára még nem szabad az ágyát bevetni vagy szétszedni- érintetlenül kell hagyni.²⁸ Sokan igyekeztek elkerülni a visszajáró halottat, ezért bizonyos tilalmak léptek életbe. Például nem volt szabad vizet önteni a ház elé, nem volt szabad használni a halott személyes tárgyait, mert azok még a halott tulajdonába tartoztak. A halottat mindig lábbal előre vitték ki a házból, jelezve, hogy ez az utolsó útja, a koporsót hozzáérintették a küszöbhez, majd becsukták mögötte az ajtót.²⁹

A halál a néphiedelemben nem csak egy esemény, hanem gyakran egy megszemélyesített mitikus alak, aki eljön az emberért és elviszi a lelkét. Gyakran kaszásként emlegetik, fekete csuklyás ruhában és kaszával a kezében ábrázolják, de az is gyakori, hogy öregemberként vagy éppen csontvázként jelenik meg.

Azt tartották, hogy a halál megjelenését különböző jelek hirdetik, ilyen például a halál hírnöke, a fehér ruhás asszony. *„A halált közvetlenül megelőző jelek közül igen gazdag a halált jelentő álmok csoportja. Az álmójóslatokról azt tartja a nép, hogy vagy három napra, vagy egy hétre teljesednek be. Országszerte ismertek valamely testrész elvesztéséből, megsebzéséből rokon, közeli hozzátartozó elvesztését kiolvasó álmok: Ha valakinek álmában kihúzzák a fogát, s fáj, közeli hozzátartozóját veszti el, ha nem fáj, távoli rokont. Hasonló a jelentése azon álmoknak, amelyekben valaki valamely ruhadarabját veszti el, illetve veszik el tőle. „Álmomban leesett a csizmám sarka, gondoltam is, hogy sógoromnak rosszra fordul”.*³⁰ A halál nem egy gonosz entitás, inkább könyörtelen és elkerülhetetlen jelenség.

^{20, 27 28} Dömötör – Hoppál – Paládi-Kovács szerk (1990)

²⁹ Gothic.hu | [A lélek és a halál a magyar néphitben](#)

³⁰ Fürjes 2022: 35

A népi mesékben és mondákban gyakran találkozunk a halál megszemélyesítésével, ahol is az ember megpróbálja átverni, több időt nyerni az életben, cserébe felajánl valamit, gyakran akár egy másik ember életét.

Egy 1981-ben készült interjúban Benke Jánosné elbeszéléseit olvashatjuk a visszajáró halottakról, részletesen leírva a másvilágra jutott lelkek útját.

„A hót jár haza, megnéz mindent, és szépen menen vissza a temetőbe. Mire szüksége van, azt kéri. Ennivalót kér. Akkor odaadják egy másiknak, aki él, és az megköszöni, hogy „Isten fizesse meg, Isten juttassa eleibe!” És akkor úgy és van. Tudja, egy ember meghótt a háborúba és egyszer hazagyött, a lelke hazagyött. Megmondta a feleséginek, hogy csináljon neki kis komondárt, mert erőst várják. Akkor úgy csinát az asszony. Akkor este egy vacsorát csináltak. Hazamentek, megették azt a vacsorát, de annyian vótak a hótak, hogy annak az embernek nem maradt semmi. És akkor megjelent, a feleséginek mondja: „Ilonka, csináltál vacsorát, jó vót, de még csinálj, mert nekem nem maradt, mint elvették a többiek, mert sokan vótak, és régen nem kaptak, hát mind megették”. Az asszony csinát és megint. Visszamennek, elmennek, megintjővek, jelennek, és meg mutatkoznak. Csak kinyílik az ajtó, de nem lát semmit, kinyílik az ajtó, akkor valaki bemenen, de vissza nem csinálódik. Semmit sem csinálnak a házbeliék ilyenkor, csak imádkojznak, ahogy kell. Vót, hogy visszagyött és hagyott valami jegyet. Úgy jó vissza, mint egy szellem. Visszajő és megjárja a házat, és tesz egy jegyet, tudják meg, hogy hazagyött. Vagy valamit letett az udvarba, vagy elvette a helibül, vagy továbbtette. Este meglátták, mikor menen vissza a temetőbe. Látták szemükkel rendesen, látták, hogy a gyertya ment elől, utána az ember. A gyertyát a hót vitte a kezeibe. Ha a háznál jelenik meg, hagy jelet maga után. Van, hogy ilyenkor csinának asztalvetést, imádkojznak, énekelnek, és azt mind följajánlják az ő lelkiér.”³¹

„A halottlátó a halottakkal való érintkezésre képes, rendkívüli adottságokkal rendelkező személy, akit a magyar nyelvterületen látónak, mondónak vagy tudósnek neveznek. Czövek Judit, Kelemen András a következőket írja a halottlátó, tudósokról: „Kelemen András bebizonyította, hogy a sámánt társadalmi igény formálja. Sámán és sámánisztikus tevékenységet folytató gyógyító ember... magasrendű emberséget, embereszményt valósít meg.”³²

³¹ D.-Sz./B.J./1906: 120

³² Szolnoky, L. (szerk.). 1972: 54

3.2. Hiedelemmondák és mese

A hiedelmek gyakran narratív formában élnek a közösség emlékezetében: ezek a hiedelemmondák. *„Hiedelemmonda: az európai s a magyar mondák egy csoportja. A magyar néprajztudomány régebben inkább a babonás történet kifejezést használta a csoport jelölésére; Honti János s az újabb kutatás mondának nevezi ezeket. Használják a mitikus monda elnevezést is.”*³³ Egy kispikái műfajról beszélhetünk, ahol egy olyan rövid történetet mesélnek el, amely egy hiedelem bizonyítékeként meséli el az adott eseményt. Gyakran társul elé az „egy ismerőssémmel történt”, típusú konstrukció. A mondák így élőbeszédben, családi vagy közösségi történetmesélés során adódnak tovább.

Jellegzetességüket tekintve gyakran hasonlították őket a mesékhez. Az egyik kiindulási alap az volt, hogy a mesének nem célja, hogy a hallgató elhiggye azt, ezáltal minél jobban hasonlítson a valósághoz. A monda célja azonban leginkább, hogy hihető legyen és minél inkább tükrözze a valóság fontosabb elemeit.

Érdekesség, hogy a mesékben általában az idő relatív és gyakran a helyszín sem fontos, míg a monda cselekményét tekintve mindkettő kulcsfontosságú, ám előfordul, hogy a mesékben fontos a valóság ábrázolás és a mondákban.³⁴ Ha a mese és a hiedelem kapcsolatát vizsgáljuk fontos kitérni Erdész Sándor mese- és mondakutató szavaira: *„...a mese- és hitvilág, különösen a magyar folklórban, állandó és kölcsönös hatással van egymásra. Érthető tehát, hogy a túlvilágról, a többbétegy világról szóló elképzelések, továbbá a halál, ördög, kísértet, táltos, a természetfeletti erővel rendelkező hősök, a mágikus eljárások, az állattá változások, a halálból való életre kelés stb. mind a mesékben, mind a hiedelmekben azonos szemléletet tükröz.”*³⁵ Jogosan merül fel a kérdés, hogy valóban fontos az, ismerve a mondák természetét, hogy elhiggyék azt? Ugyanis fontos tudnunk, hogy a legtöbb hiedelemmonda természetfeletti lényekről szól, amit a mai társadalom már rég nem hisz el, viszont mégsem tekinthető mesének.

Jelentős különbség figyelhető meg abban, hogy míg a mese többnyire a felborult rend helyreállításával zárul, addig a monda legtöbbször épp az ellenkező módon fejeződik be. Találkozunk megoldatlan helyzetekkel, amely egyáltalán nem kerül lezárásra. A monda és a mese között az egyik legnagyobb különbség a hangulat, mert míg a mese egyfajta pozitív érzést kelt és boldog véget ér, addig a mondák sokszor tragikus kimenetelűek. Bár a

³³ Dömötör 1981: 21-33

³⁴ Ortutay 1999: 20-25

³⁵ Erdész 1988: 45

mesékben is találkozunk a hős kudarcával, de az csak egy átmeneti akadály, míg a mondákban ez véglegesnek tekinthető.³⁶

³⁶ Röhrich 1974: 94

IV. HIEDELEMALKOK NAGYPALÁDON

4.1. Boszorkány a nagypaládi narratívákban

A boszorkány alakja napjainkban is elevenen él a nagypaládi lakosok narratíváiban: „*Régen vótak boszorkányok, vót itt egy öregasszony, úgy hívták, hogy Mari néni, na azt mindenki kerülte, mert azt mondták, hogy ha rád néz a sarkodba tapad a szerencsétlenség. Tejet elvette a tehentül, ha csak rá nézett. A gyerekek féltek tőle, mert mindig motyogott (A1).* Az interjúban a szem ártó hatását emeli ki az adatközlő, amely a boszorkány egyik fontos ismertetőjele. A nézés általi rontás motívuma gyakran előfordul a boszorkányhiedelmekben, különösen a paraszti kultúrákban.

A szemmel verés képzete összekapcsolódik azzal a félelemmel, miszerint a boszorkány pusztán a tekintetével képes balszerencsét vagy kárt okozni. Gönczi Ferenc meghatározása szerint: „*Főleg azon egyének igéznek, akik, mint gyermekek „három nagypénteket keresztülszoptak”, akiknek szemöldökük összeér s a kiknek fogaik duplán állnak*”.³⁷

A szövegrészben az állatok megrontása, a tejelvétel motívuma is szerepel. „*Okozhatta még a tej elapadását rontás is. Az állatok megrontásával sokszor vádolták a csordást, tehát azt a személyt, aki a legtöbbet tudott az állatokról, azok betegségeiről, gyógymódjukról. Egyrészt hálások voltak neki, mikor egy-egy konkrét esetben segített, másrészt viszont az átlagon felüli tudásával kiszabadította a palackból a meg nem értés, az irigység szellemét, s az állataikkal történő megmagyarázhatatlan eseményekkel kapcsolatban azonnal kész volt a diagnózis: a tudományos, ördögös csordás rontotta meg.*”³⁸

Kész Margit a kárpátaljai népi gyógyító technikáról írott kiadványában is találkozhatunk az igézés negatív hatásaival az állatokra nézve: „*Igézés - Mélyen él még napjainkban is a hit, hogy a disznót gyorsan fogja az igézet. Főként az anya és malacai vannak kitéve e veszélynek. Többször keletkezett jószomszédok, ismerősök között életfogytiglanig tartó harag igézés gyanúja miatt. Ha már megtörtént a baj, a disznónak is készítenek szenesvizet, az ember igézésénél leírt módon, s megitatják az állattal, de ha nem issza meg, akkor ráöntik. Az igézettől való megóvást szolgálja a jószág megköpdösése, a*

³⁷ Gönczi 1905: 345-361

³⁸ Szolnoky: 1972: 54

piros szalag a fiatal állat nyakában. Íratlan szabályként tartják be jelen ideig azt, hogy az ellés első napján nem adnak ki semmit a házból, hisznek abban: így nem adják oda a tejhasznát sem.”³⁹

A hagyományos népi gondolkodás szerint a lelki sérülések komoly szerepet játszanak a testi betegségek és élettragédiák kialakulásában. A közösségi tapasztalatok alapján úgy gondolták, hogy a lélek egyensúlyának megbomlása magával hozza a test egyensúlyának a felborulását is. Kárpátalján még mai napig is az Istenbe vetett hitet tartják a lelki egyensúly legfőbb biztosítékának. Ez a vallásos világkép azonban nem zárja ki a mágikus gondolkodás és a rituális cselekedetek jelenlétét. Nagypaládon és a környező településeken is mai napig hisznek a rontásban. A rontás néphitének jelentős és gazdag szakirodalma van, viszont sok átfedést tapasztalhatunk a narratívák alapján.

*„A szemverésben, igézésben való hit, mint a legelterjedtebb kórokmagyarázat, még ma is nagyon erős a vizsgált településeken, s tapasztalatom szerint egész Kárpátalján, a fiatal generáció körében is.”*⁴⁰⁴¹

A továbbiakban kitértünk a „tudós asszonyokra”, azaz a jó boszorkányokra: *„Abból viszont sok vót itt a faluba, mert vótak tudós asszonyok, mert azok tudták az imát. Ott vót Ilonka, Isten nyugosztalja, mindég hozzá kellett menni, ha valaki megijedt és akkor az ráolvasott és vége vót a félelemnek. Én nem tudok ráolvasni, nem tudta azt sose mindenki, csak tudtuk ki tudja és odamentünk. Ha valakin vót rontás, akkor is ráolvastak és akkor lett véve a rontás, de vót hogy többször kellett azt. De ez nem is tudom szerintem nem is ilyen templomi ima vót, mert azt mindenki tudta ez titok vót (A1).*

A fenti elbeszélés a ráolvasás hagyományos szerepére világít rá a gyógyításban. Az adatközlő beszámolója alapján a faluban több tudós asszony is élt, akik képesek voltak imák és ráolvasások ismeretével gyógyítani. A „nem is temploma ima vót... ez titok vót” különösen fontos része az interjúnak, hiszen ez a rész arra utal, hogy a ráolvasás nem az egyházi vallásosság része, hanem a népi vallásosság és mágikus gondolkodás része.

Egy másik adatközlőm az alábbi módon jellemezte a boszorkányokat: *„Hát régen mondták, hogy vótak boszorkányok, bizony. Nem úgy, mint a mesékbe, de az emberek hittek benne. Azt beszélték, hogy éjszaka jártak, vagy a kulcslyukon be tudtak menni a házba, oszt ott csináltak valamit. A tehén, ha nem adott tejet, vagy a gyerek nyugtalan vót, azt mondták, meg lett rontva. Nem mindig lehetett tudni ki tette, de azt mondták, a boszorkány. És vót, aki*

³⁹Kész 2004:140

⁴¹ Kész 2004:85

tudta, hogy hogy kell levenni a rontást. Ráolvasott, vizet tett a tányérba, meg szénát is dobta bele, figyelték, hogy forog-e. Nem mindenki hitt benne, de én még emlékszem, hogy gyerekkoromba is féltek az emberek, főleg ha valami rossz történt, amit nem lehetett megmagyarázni”. (A3) Az alábbi interjú részletben is megjelenik a boszorkányok rontó szerepe, miszerint, ha a tehén nem adott tejet, azt a boszorkányoknak tulajdonították.

Hát boszorkány? Arról beszéltek sokat régen, még az iskolába is sokszor volt szó erről. Vót olyan, akiről azt mondták, hogy meg tudja rontani az állatokat, ami nagyon fontos itt paládon, mert régen is ebbü éltek az emberek, de a csecsemőt féltették oszt igazán, mert valami betegséget is hozhat. Ekkor vót az, hogy piros cérnát kötöttek a kezükre, meg még az állatra is tették hogy az majd megvédi. Ezek oszt tudtak mindent, ki tudja mit csináltak meg füstöltek, motyogtak meg mondtak mindenféle dógokat, főleg a gyerekeknek, akik mentek hozzájuk. Más vót, amikor olyan asszonyról beszéltek, aki ártani is tud. Nem vót szabad a szemébe se nézni, mert az egy dolog volt, hogy motyogott, de vót akinek elég vót az is, ha rá nézett valakire. De vót olyan boszorkány is, hogy ha valaki megijedt és nem vót rajta a piros cérna akkor rá kellett olvasni, mert nem hagyta abba a sírást, nem védte meg semmi. De ezek sose kértek pénzt érte, elég vót egy-két tojás, mert az akkor fontosabb vót, még a pénznél is. (A5)

Fontos eleme ennek a szövegrészletnek a piros cérna védelmező hatása. Úgy gondolták, hogy a meg nem keresztelt gyermek kezére kell kötni és nem tudnak neki ártani a rossz szemek vagy boszorkányok.

„Az igézetet már a gyermek megszületésétől próbálták elhárítani: piros szalag a gyermek kezén, a látogatók megköpdösték, tollseprűt tettek a feje alá stb. – ha azonban az elhárító cselekmény nem volt hatásos, szinte minden családban ismerik és tudják alaklmazni a gyógyító cselekményt. A gyógyítás, mint a magyar nyelvterületen bárhol, itt is szenesvízzel történik. Elkészítésének többféle módját alkalmazzák:

- 1. Szem látott, szív vert meg
Istenem, gyógyítsd meg!*
- 2. Szentlélek Uristen, szabadítsd meg a gonosz szemektől!*
- 3. Szemtől verődött, szívtől igézett,
Jézus Krisztus gyógyítsd meg!”*

Következő lépésként a megverődöttel megitatnak egy kortyot ebből a vízből, keresztet vetnek a homlokára, keze fejére, púpjára, a két lábfejére. A megmaradt vizet felöntik az ajtófélfára, a poharat pedig felborítva, az ajtó sarkában hagyják. A szenesvízkészítés többi

változata sem tér el lényegesen a fentiektől, csupán részleteiben. A római katolikusok, görög katolikusok és ortodox pravoszlávok kivétel nélkül szentelt vizet használnak az ijedség gyógyítására, míg a reformátusok, akik szintén elég gyakran folyamodnak szenes vízhez, csak súlyosabb esetekben használnak szentelt vizet. Eltérés mutatkozott még abban, hogy van, aki gyufa helyett égő parazsat, cirokszálát vagy kenyeret dob a vízbe. A szemverés, igézet mellett a lelki problémák okát több esetben ijedéssel magyarázták.⁴²

„A boszorkányperek megszűnése nem jelentette a falusi boszorkányhit megszűnését. A magyar falunak egészen a második világháborúig általában volt egy vagy több boszorkánya. Senki nem hitte komolyan, hogy az ördöggel szövetkeznek, boszorkányszombatra járnak. Azt azonban továbbra is hitték, hogy léteznek olyan asszonyok, akik képesek embert, állatot megrontani. Át is változnak, ha akarnak, macskává, kutyává, békévé, lóvá.”⁴³

4.2. A lidérc megjelenése a nagypaládi narratívákban

A lidérc alakja – a boszorkányokhoz képest ritkábban, de – szintén felbukkan a nagypaládi lakosok elbeszéléseiben. Különösen az idősebb generáció emlékszik rájuk, viszont a fiatalabb generáció is gyakran a félelmet, nyugtalanságot és a megmagyarázhatatlan tevékenységet társítják hozzá.

„Lidérc? Hát azt úgy mondták, hogy az éjjel jött, nyomta az embert álmába. Nem lehetett mozdulni, csak úgy feküdt az ember, mint akit gúzsba kötöttek. Én is vótam úgy, hogy fel se tudtam kelni, aztán reggelre mintha semmi nem lett vón. De azt mondták, hogy az lidérc vót, mert nyitva vót az ablak, és a tyúkok is csapkodtak reggel, mintha valami megzavarta vóna őket” (A3)

Az adatközlő beszámolója alapján a lidérc egy nyomasztó lény, mely éjszaka érkezik meg és mozgásképtelenséget, a fizikai bénultság érzését kelti az elszenvedőjében. Egy másik adatközlő az alábbi történetet mesélte el a lidérccel való találkozásáról:

„Azt beszélték régen, hogy a lidérc tüzes madár formába is megjelent. Repült éjjel, és ha valaki meglátta, abból baj lett. Először csak fénylett az ég alja, aztán meg lehetett látni, mint egy szikrázó tűzlabdát. Vót, aki azt mondta, hogy a kincsre vigyáz, más meg azt, hogy rosszat hoz, ha rámutatsz. A nagyapám mesélte, hogy egyszer kisgyerekként látott ilyet, és utána napokig lázas vót.” (A4).

⁴² Kész 2004:85

⁴³ Dömötör 1981:9

Ebben az interjúban a lidérc már nem csak egy nyomasztó érzésként jelenik meg, hanem egy tüzes, repülő entitásként, amely a magyar néphit ismert formája. Egyes meghatározások szerint *a lidérc egy imbolygó, lobogó láng, amely meggyulladt mocsárgáztól származik; bolygó tűz. A mocsárban itt-ott fénylik a lidérc. A mocsárban bomló növényi részek fejlesztik a lidércet tápláló gázelegyet.*⁴⁴

Megkértem az adatközlőm, hogy részletesebben meséljen a lidércekről. *Hát mi mindig úgy hallottuk meg tanultuk otthon, hogy a lidérc az valami rossz. Nem olyan, amit az ember lát napközben, hanem ami este jön elő. Mikor még fiatal voltam, akkor az édesanyám azt mondta, hogy ha nem tudsz felkelni álmodból és mintha azt éreznéd, hogy valami ül a mejjeden, akkor az biztos a lidérc. Én is voltam úgy párszor, hogy nem tudtam megmozdulni este, de a szemem az mozgott, oszt azt éreztem, mintha valami lenne a szobába, de látni nem láttam én semmit. Azt mondták, hogy ilyenkor nem szabad nyitva hagyni az ablakot, meg nem lehet a tükör az ágy előtt se felett. De volt olyan is, hogy mesélték azt még régen, hogy láttak ilyen tüzes valamit. Olyan volt, mint egy tűzgolyó, de hirtelen eltűnt, úgy senki se tudta látni rendesen. Azt mondták, hogy ezek a valamik ezek őrzik a kincset, de utánuk menni nem szabad, mert balszerencsét hoz. Oszt volt olyan, aki utána ment, nem is volt eszénél fél évig félrefele beszélt. (A4).*

Megkértem az adatközlőim, hogy próbálják meg leírni szerintük hogyan néz ki egy lidérc:

A1: *Sötét, ködös alak, ami néha emberi formát vesz fel, legtöbbször éjjel jelenik meg, átlátszó vagy félig látható, vörös szemek, világítanak a sötétben, néha szárnyai vannak, mintha valami madár lenne.*

A2:

Kicsi, fura lény, mintha gyerek lenne, de nem teljesen ember, fakó bőre van, szürke vagy kékes színű, hosszú haj, szélfűtta, üveges szemek, lebeg

A3:

Éjszakai árnyék, ami folyton változik

⁴⁴ <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Lid%C3%A9rc>

4.3. A kísértet, visszajáró szellem megjelenése a nagypaládi narratívákban

A kísértetekről, halottak visszajárásáról szóló történetek szintén élénken élnek a nagypaládi idősebb korosztály emlékezetében. Ezek a narratívák a visszajáró szellemeket nem feltétlenül ijesztő, démoni jellemzőkkel illeték. A továbbiakban arról kérdeztem az adatközlőim, hogy volt-e olyan eset, amikor találkozott kísértettel vagy visszajáró halottal.

Azt hallottam, hogy vót, de én ilyennel nem találkoztam még mióta itt lakok. A szomszéd faluba egy férfi meghalt és annak az asszonya mondta, hogy minden éccaka érezte, hogy valaki ül az ágya szélén. A kutyák is mindég csak ugattak olyankor, de látni nem látott senkit ott. Úgy félt már a végén, hogy papot hít, hogy megszentelje a házat, oszt akkor már abba is maradt (A1).

Az elbeszélés egy másodkézből hallott történetet mesél el, amelynek középpontja a visszajáró halott. Adatközlőm ugyan nem találkozott még ilyen jelenséggel, viszont olyan hitelességgel és átéléssel adja tovább, mintha vele történt volna, ami jól mutatja, hogy ezek a hiedelmek kollektív emlékezetként és közösségi tudásként működnek. Folytattam az adatközlőmmel a beszélgetést és kíváncsi voltam, hogy történt vele hasonló, megmagyarázhatatlan eset, amely talán egy kísértethez köthető.

Hát egyszer vót egy olyan, hogy jány koromban még mikor vót itt bál és mentem hazafele akkor az utcánkba az egyik kapuba hallottam, hogy valaki keservesen sír és hát odamentem, de nem vót ott senkise a sírás is abba maradt. Úgy futottam haza édesanyám azt se tudta mi bajom van. Kísértetbe én nem hiszek olyan nincsen (A2).

A következő adatközlőm egy saját tapasztalást osztott meg velem:

Azokról bizony tudok. Amikor még kölyök vótam meghalt a keresztapám. Úgy sírtam két napig, hogy lenyugtatni se tudtak. Két nap után már csillapodtam, oszt éjszaka hallottam, hogy valaki járkál a padláson. Mikor mondtam édesanyámnak, akkor mondta, hogy biztos egy macska, de én tudtam meg tudom a mai napig is, hogy az a keresztapám vót és jött vissza hozzám búcsúzni. (A3).

„Úgy gondolták, hogy a halott a temetés utáni első éjjel még visszajön a szállást megköszönni, ezért estére ételt és italt kell neki kikészíteni és erre az éjszakára még nem szabad az ágyát bevetni vagy szétszedni- érintetlenül kell hagyni.”⁴⁵A továbbiakban azonban egy olyan megmagyarázhatatlan jelenést mesél el az adatközlő, amely a kísértethez köthető:

⁴⁵ Nagy szerk. 1982: 45

Egyszer amikor mentem haza a mezőről, akkor az utca végén, ahol most a Csele Rózsi lakik, ott láttam egy fehérbe öltözött asszonyt. Nem mozdult az nem csinált semmit. Először azt hittem valaki vár valakit, de amikor odaköszöntem neki, akkor nem szólt semmit, mentem közelebb hozzá, de mire odaértem nem vót már ott. Úgy megijedtem, sose féltem úgy életembe mint utána egy hétig. Kérdeztem is másnap a faluba, hogy vót-e ott valaki, de nem vót ott senki (A4).

Interjú alanyom megkérdeztem arról, hogy mi volt a teendő amikor elhunyt valaki a házban. *Amikor valaki meghalt a házban, akkor az első dolgunk az volt, hogy letakartuk a tükröket, mert azt mondták, hogy ha a halott belenéz, akkor az ott is ragad. Fehér lepedővel vagy kendővel kellett letakarni, mindenhol ahun vót tükör. Olyankor minden olyan csendes is vót, kicsit mintha megállt volna az idő. Meg kellett gyújtani egy gyertyát, hogy világos legyen az elhunyt útja, de a tükör, a tükör vót az ami fontos vót. Azt is mondták, hogy ha nem lesz letakarva, akkor bizony baj lesz abban a házban. De olyan nagy baj csak nem vót, mert vót olyan, hogy nem takarták le és akkor sokáig nem aludtak rendesen, de utána már nem volt baj (A4).*

A református egyház azonban nem támogatja azt a szokást, hogy a tükröket letakarják, vagy gyertyát gyújtsanak a halottnak. Ezek a hagyományok leginkább babonák, így az egyház elhatárolódik tőle.

„A legidősebbek szerint azért kellett letakarni a tükröt, mert a ravatal fölött lévő tükröbe „ha belenéz a halott, újabb halott lesz”, visszajárna a halott. Halálkor a házban lévő tükröket egy kendővel letakarják, vagy a tükröt megfordítják a falon. A tükröket, illetve a tükröződő felöleteket családonként változó módon a temetés napjáig, tehát a halált követő harmadik napig, vagy hetes gyász lejártáig, a halálesetet követő negyvenedik napig letakarva tartják. A holttest tükröződését a ravatal fölötti tükröben azért kell megakadályozni, hogy a szobába lépő számára ne legyen ijesztő látvány a halott tükröződő képe.”⁴⁶

Nagypaládon még ma is él ez a hiedelem, miszerint halott esetén le kell takarni az összes tükröt. A narratívákból az is kiderül, hogy voltak még ezen kívül számos fontos szokások, mint például gyertyagyújtás a halottnak, viszont azt közel sem tartották olyan fontosnak, mint a tükör letakarását, hiszen féltek attól, hogy a halott ott ragad.

⁴⁶ Virt (2001): 102

4.3. Tündér, házi szellem megjelenése a nagypaládi narratívákban

A tündérek, ördögök és házi szellemek is jelen vannak a nagypaládi narratívákban. Olyan motívumokat képviselnek, amelyek a mindennapi életben jelennek meg és különböző, titokzatos erőkkkel rendelkeznek.

Én csak történetet tudok mesélni erről, mert én ilyennel találkozni még nem találkoztam. Az én édesanyám mesélte mindig, hogy voltak olyan hegyek, ahol a tündérek táncoltak, és ha valaki szerencsétlenül arra tévedt, szép nótákat hallott, de valahogy sose tért vissza teljesen olyan emberként, mint ahogy elindult. De olyat is mondott édesanya, hogy vót úgy egy-két fiatal lánya, ki kiment a mezőre és ott annyira belefeledkezett a táncolásba, hogy már nem tudott haza se tanálni. Azt mondták a faluba, hogy a tündérek vótak, de sose tudta meg senki, hogy mi történt. (A3)

Hát én ugyan nem láttam tündért, de mesélték régen, hogy vót olyan hogy a mezőn valami furcsa hangok vótak. Mintha énekelt volna valami, de nem tudta senki honnan jön a szép nótaszó. Azt mondták az asszonyok, hogy ez a tündér, de hát tudod én ezt sose hittem el, mert szerintem olyan nincs. (A4)

A két elbeszélés alapján a tündér alakja nehezen behatárolható. Leginkább a szép dallamokat és a csábítást tulajdonították neki, de konkrétumot nem tudtak mondani. Az adatok többsége régi, nehezen értelmezhető. Bizonyos, hogy határozottan körvonalazott tündér-képzete a magyar néphitnek a múltban sem volt, a jelenben pedig ismeretlennek mondható.⁴⁷

A házi szellem alakja – ellentétben az ördöggel vagy a tündérrel – jóval kevésbé körvonalazódott a nagypaládi elbeszélésekben. Gyakran csak sejtések, érzések vagy bizonytalan élmények révén jelenik meg.

Hát én nem tudok sokat róla, csak azt tudom, amit nagyanyám mesélt nekem régen. Azt mondta nekem, hogy volt egy ház a faluban, amibe senki se szeretett lakni. Mindig azt mondták, hogy nyugtalan vót a levegő, ez a ház ott Újfalu végén vót amúgy, meg azt is mondták, hogy az éjszaka lépteket is lehetett hallani. A nagyanyám szerint ez vót egy házi szellem, aki valami miatt nem tudott onnan elmenni. De hogy az igaz vót e vagy nem azt nem tudja senki, de azt se, hogy mit akart. Csak az ott vót és lakott (A4).

Az elbeszélésben a házi szellem jelenléte nem látványos, nincs megformált alakja, nem is igazán lehet körül írni. Érezni, hogy Nagypaládán nem igazán találkoztak még

^{47, 44} Diószegi 1982: 12

ilyesfajta lénnel, csak hallomásból ismerik a nevét illetve néhány történetet róla. „A szellemjárás gyakran nem személyhez, hanem térhez kötött: az elhagyott házakban, lakatlan portákon való mozgás, zaj, hidegérzet és nyugtalanság jelenthet természetfölötti jelenléte⁴⁸.”

Hát nézd, én magam sose láttam ilyet, ezt szeretném leszögezni. De hát itt is vótak szóbeszéddek, ilyenekről, de én úgy gondolom, hogy a fele csak azért vót, hogy ijesztetegesség a népet. Azt mesélték nekem, hogy a szomszéd faluban vót egy ház és abba mindenkinek vót egy nagyon fura érzése és hogy azok, akiké vót a ház azok nem szerették az embereket, egymást is csak épphogy. Na a ház az mindig jéghideg vót, ott tüzet tán sose raktak, a gyerekek nem is mentek arra, mert már mindig azt mondták, hogy abba szellem van (A4).

Az elbeszélés jól mutatja, hogy a házi szellem, mint jelenség, amely a magyar néphit egyik legkevésbé konkretizált, de mégis jelenlévő motívuma. Interjú alanyom a korábbihoz hasonlóan nem találkozott ilyen lénnel, csak történetek alapján adja tovább a helyi hiedelmeket. Itt is feltűnik a házhoz kötött szellem motívuma, a szellemekre jellemző hideg, fagyos érzés, amely bár nem látható, de kifejezetten érzékelhető jelenség.

4.4. Ördög, halál motívum megjelenése a nagypaládi narratívákban

Az ördög és a halál alakja mélyen gyökerezik a magyar népi kultúrában, így a nagypaládi lakosok hagyományaiban is fontos szerepet töltenek be. Ezek a lények nem csupán félelmetes szimbólumok, hanem több jelentéssel bíró személyiségek, akik leginkább a jó és a rossz, az élet és a halál örök harcát testesítik meg.

Az ördög és a halál az mindig ott vót a mesékben, sőt még sokan úgy mondták, hogy ezek nem is mesék, ezek mind igazak. Én magam nem találkoztam még egyikkel sem – hálstennek – de mindég meséltek róla, minden mesében ott vót a halál meg mondták az idősek, hogy jónak kell lenni, mert ha nem, akkor elvisz az ördög. Úgy néz ki, hogy piros nagy szarvakkal. A halál meg nem egy gonosz figura, hanem inkább olyan, mint egy öreg ember, aki eljön azokért, akiknek eljött az idejük, aztat elkerülni még senki se tudta, meg senki vissza se jött onnan, ahova az vitte. Olyat viszont én már hallottam, hogy vót olyan aki alkut kötött az ördöggel, tárgyaltak valamiről, aztán a halál vót az aki eljött érte, mert meg is halt nem sokára ezután (A3).

Jól érzékelhető, hogy az ördög egy sokkal negatívabb szereppel bíró lény, míg a halál leginkább csak a munkáját végzi. Kíváncsi voltam azonban, hogy hogyan írják le nagypaládi lakosok a halált, a halál kinézetét, majd pedig az ördögét:

A1:

Én úgy képezem, hogy a Halál, az egy öregember, fehér szakállal meg hosszú köpenyben. Kasza az van nála, mert azzal gyűjti be a halottak lelkét. csendesen jön, nincs hangja se. Az arcát azt nem lehet látni, mert csuklya van rajta, sötét és körülötte is sötétség van.

A2:

Szerintem a halál az úgy néz ki, mint egy árnyék, ami követi az embert csak nem lehet látni csak akkor, ha eljött az ember ideje. Fekete, mint az éjszaka, hideg érzése van tőle az embernek.

A3:

A révész az, aki átviszi a vizen a halottat attól függ, hogy hova hogy élt amíg tudott. Nagyon rémisztő, de aki meghalt az szerintem már nem fél tőle, hanem tudja rögtön, hogy ki az és miért jött.

A1:

Az ördög az mindig úgy jön, hogy nagy fekete, piros szarvakkal meg hatalmas karmokkal. Szeméből folyik a tűz meg a farka végén hegyes csomó van. Olyan, mint egy hatalmas állad, de emberi arca van, ami mindig gonosz.

A2:

Én mindég úgy képezem az ördögöt, hogy egy rémisztő, sötét alak. Nagy szarvai vannak, mint egy bika fején, és feketén füstölög körülötte a levegő. A bőre olyan, mintha megégett volna.

A3:

Én szerintem az ördög egy magas és izmos valami, aminek van egy fekete köpenye és hosszú, görbe szarvai vannak. A kezein vannak hosszú ronda karmok.

Bár különböző emberektől származik a leírás, nagyon sokban megegyezik a leírás. Sötét, fekete ruha, hideg érzés, megjelenik nála a kasza, amellyel a lelkeket gyűjti magához. A halál alakja nem gonosz, hanem szükségszerű, elkerülhetetlen figura. Ezzel szemben az ördög narratívája aktívabb, gonoszabb kép, sokszor konkrét alkut kötő figura.

4.5. Alakváltoztatás, megmagyarázhatatlan események megjelenése a nagypaládi narratívákban

Az elbeszélésekben számos olyan történet kering, amelyben az emberek megmagyarázhatatlan eseményekről számolnak be:

Hát egyszer vót egy olyan, hogy jány koromban még mikor vót itt bál és mentem hazafele akkor az utcánkba az egyik kapuba hallottam, hogy valaki keservesen sír és hát odamentem, de nem vót ott senkise a sírás is abba maradt. Úgy futottam haza édesanyám azt se tudta mi bajom van. Kísértetbe én nem hiszek olyan nincsen (A1).

Olyannal is találkozhatunk, amikor egy egységes rémkép terjeng a faluban, amelyet senki nem tud egyértelműen leírni, még a legtöbb interjúban találkozunk vele:

Na azt jó hogy mondod is, mert itt a faluba sokat mondták, hogy van itt egy ilyen kutyafejű valami oszt azt mondták rá csupakabra vagy mi a frászkarika. Megette éccaka a tyúkokat még a kecskét is megölte az este. Olyan furcsa nyomokat hagyott maga után, nem olyan mint a róka vagy valami (A1).

Régen mondták, hogy ha meghal a tyúk, akkor az a csupakabra, de vót olyan is, hogy nem mertünk kimenni este, mert azzal ijesztegettek minket, hogy az majd elvisz minket. Vót is olyan ember, akinek minden héten pusztult el csirkéje, de nem is vót beteg se, széttépve se vót, mégis egymás után haltak meg. Mi azt mondtuk rá, hogy ez biztos valami vérszívó lesz, mert másképpen nem is lehet. A kutyák meg nem ugattak olyankor, csendbe vótak, így nem is tudtuk mikor jött el a fejünkre a baj (A5).

Amikor kicsi voltam, akkor mindig mondták nekem, hogy ne menj ki este, mert elvisz a csupakabra. Nem is tudta senki pontosan mi az, de én mindig úgy képzeltem, hogy valami fekete árnyék, ami éjszaka viszi a gyerekeket (A4).

A narratívák alapján nem lehet pontosan meghatározni a csupakabra szerepét, jellemét, viszont egyértelműen negatív szerepet tölt be a népi hiedelemben. Egyes elbeszélések szerint az állatokra volt veszélyes, míg mások szerint veszélyes volt a gyerekekre, mert árnyként elviszi őket.

4.6. Tudósok/halottlátók megjelenése a nagypaládi narratívákban

A nagypaládi közösség hagyományaiban a tudósok/halottlátók személye kiemelkedő jelentőséggel bír.

Voltak itt a faluban halottlátók igen. Őket mindig mindenki tisztelte, mert ők úgymond gyógyították a lelket is, mert tudták, hogy az összefügg a testtel. Én nem ismertem személyesen senkit, aki mondó lett volna, de tudtam róla, hogy a környező falukban vannak ilyen asszonyok és leginkább csak asszonyok voltak, akik képesek voltak beszélni a túlvilággal és segítettek azokon akik nem tudtak átmenni vagy visszajöttek valamiért (A5). A halottlátók nemcsak látják a halottakat, hanem meg is értik őket. Egyik régi tudós asszonyt, azt mondta mindig, hogy ő látja a szellemeket, meg tudja az útját az embernek ha csak ránéz. Ez nem varázslat, mindig mondta, hanem imádságok meg régi szöveget (A4).

4.7. Hiedelemcselekmények a nagypaládi narratívákban

A hiedelmek – mint a népi világkép szerves elemei – a nagypaládi emberek életében is nagyon fontos szerepet töltenek be. Ezek a hiedelmek nem csupán a hiedelemalakokban, természetfeletti lényekben nyilvánulnak meg, hanem szokásokban, beágyazódott cselekvésekben a közösség mindennapi életében.

Ó, hát régen vót mindenféle beszéd a faluban. Nem lehetett akármit csinálni, mint most, mert mindennek vót következménye. Este nem szabadott seprűvel seperni, mer azt mondták az elűzi az áldást meg ha valaki elment otthonnan és az visszajött mert valamit otthon hagyott, akkor le kellett ülni egy pillanatra, hogy ne vigyen magával bajt. De vót itt még olyan is, hogy a kenyeret sose szabad eldönteni az asztalon, mindig kellett, hogy meg legyen fordítva. Mer azt mondták, ha fejjel lefele van, akkor éhezés jön a házra. Éccaka meg sose vót szabad füttyülni, mer azt mondta nekem a mamám, hogy akkor az ördögöt hívom vele, attú meg féltünk (A1).

Régen mindenre ügyeltünk. Amikor valaki tüsszentett, akkor mondtuk neki, hogy egészségedre, ne halj bele, mer azt tartották, hogy a lélek ilyenkor kiszökik az orron. Az úgy vót, hogy ha valaki új házba költözött, akkor először sót meg kenyeret kellett neki bevenni, hogy ne legyen ott rossz szellem. És osztán ha megreccsent a fa éjszaka, akkor azt mondták, hogy valaki meg fog halni. Nem is mertünk mi az ilyeneket kacagni, mert féltünk, hogy igaz lesz (A2).

„A népi hitvilág leggazdagabb, mai napig- legalábbis a szájhagyományozott hiedelemmondákban-legelevenebben élő területe a hiedelmek hagyományos alakjaihoz kötődik. Ezek egy része a paraszti mindennapi életben fontos funkciót betöltő személy volt (pl., gyógyító, bába halottlátó), akinek veszélyes „kétarcú” tevékenysége szinte vonzotta

magához a „természetfeletti” képességekre vonatkozó hiedelmeket. A népi hitvilág tematikusan felöleli az emberi életet, (születés, halál, szerelmi varázslás, házasságkötés hiedelmei) az ember környezetét, használati tárgyait, mindennapi életét. Felöleli továbbá a hagyományos paraszti termelés, fogyasztás és egyéb tevékenységek minden ágát. (takarítás, tisztálkodás, mosás, tűzgyújtás, táplálkozás, halászat, vadászat, földművelés, állattenyésztés hiedelmei), a természeti világot (eső, szél, szivárvány, fák, füvek, ásványok, béka, kígyó, fecske). Magába foglalja világmindenségre vonatkozó hagyományos elképzeléseket (nap, hold, égitestek fogyatkozása, csillagmondák)”.⁴⁹

A szakirodalom ara világít rá, hogy a népi hitvilág nem csupán egyszerű babonák összessége, hanem mélyen átszővi a paraszti mindennapokat és életciklusokat. A hiedelmek szerves részei a közösségi világképnek, ahol az élet fontos eseményei és a mindennapi tevékenységek is összefonódhatnak természetfeletti magyarázatokkal. Különösen érdekes az is, hogy megjelennek olyan alakok, amelyek „kétarcú”-ak, amelyek képesek egyszerre megtestesíteni a segítséget és a veszélyt is. Emellett a hitvilág kiterjed a természet jelenségeire is és a kozmikus folyamatokra, ezzel alkotva egy összefüggő világképet.

Régen nagyon féltek attól, hogy valaki sót szór ki véletlenül, mert az balszerencsét hoz. Vagy ha úton hazafelé találkozol egy fekete macskával, akkor jobb, ha visszafordulsz, mert balszerencséd lesz de ez volt akkor is ha valaki eltört egy tükröt, mert az jó sok évnýt jelentett (A4)

Ebből az elbeszélésből is tisztán kirajzolódik, hogy a babonák a mindennapi élet apróbb eseményeihez kapcsolódtak, de gyakran akár útmutatóként szolgáltak a helyes viselkedéshez vagy egyfajta védekezés a szerencsétlenség elkerüléséhez.

Nálunk az a babona járja, hogy ha a tükör eltörik, akkor hét év szerencsétlenség jött. Ezért vigyáztunk mindig nagyon a tükrökre. A másik meg az, hogy ha valaki keresztbe vág az úton, az hoz balszerencsét, ezért jobb elkerülni az ilyet. És még az is van, hogy ha új házba költözik az ember, akkor a ház elé szénát kell szórni, hogy szerencsés legyen az új otthon. Régen még édesanyám azt is mondta, hogy ha pénzt dobsz a kútba, akkor az szerencsét hoz, de csak akkor, ha ezt jobb kézzel teszed (A4).

Kész Margit meghatározása szerint: „Kárpátalja speciális földrajzi fekvésénél fogva a hagyományok kincsestára. Vallások, etnikumok, kultúrák keveredésének e végvárában mindenkor megfért egymás mellett a másság, és kiteljesedett az általános. Ha a vallások

⁴⁹ PÓCS 1980: 228

szemszögéből vizsgáljuk református, római katolikus, görögkatolikus, ortodox egyházak csomópontja ez a vidék. Az itt élő népek fennmaradásának szellemi alappillérét jelentette a vallás. Az itt élő emberek mindenkori provinciális helyzet teremtette hiányokat, az egymást gyakran váltó politikai rendszerek igazságtalan határozatait, a természeti csapásokat és minden más tragédiát Istenbe vetett mélységes hittel éltek túl”.⁵⁰

⁵⁰ Kész 2004: 413

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom központi témája a hiedelemalakok vizsgálata, különös tekintettel a Kárpátalján található Nagypalád településen gyűjtött narratívákra. A népi hiedelmek világa gazdag és emellett sokszínű, a közösség képzeletvilágát, félelmeit, erkölcsi normáit tükrözi. A nagypaládi narratívák alapján a legkiemelkedőbb hiedelemalak a boszorkány, de a visszajáró halott és a lidérc is elég erősen jelen van a település múltjában.

A szakirodalom alapján a boszorkány legtöbb esetben nőnemű, gyakran idősebb asszony, aki különleges képességekkel rendelkezik, ártó szándékkal ruházta fel a közösség.

A visszajáró halottak, kísértetek olyan személyek, akik haláluk után valamilyen okból nem letek nyugalmat. A nagypaládi narratívákból az derül ki, hogy a visszajárás oka változó lehet, akár rendezetlen ügy, bosszú vagy búcsú a családtagoktól.

A lidérc a legrejtélyesebb és legváltozatosabb alak, amely egyszerre jelenik meg erotikus, démoni vagy anyagi javakat hozó lényként. Az elbeszélések alapján különféle lidérc típusokat ismernek: találkozhatunk tűzgolyóként megjelenő alakokkal, vagy olyan lényekkel, amelyek éjszaka rá ülnek az ember mellkasára és fizikai bénultságot okoznak.

A dolgozatom célja, hogy bemutassam hogyan élnek tovább ezek a hiedelemalakok a helyi közösség emlékezetében, hogyan alakulnak, alkalmazkodnak a változó társadalmi környezethez, és milyen funkciót töltenek be a közösség életében. Az elemzett narratívák alapján elmondható, hogy ezek a hiedelemalakok nem pusztán babonák, hanem jelentéssel és tanulságokkal bíró elbeszélések, amelyekben megmutatkozik a közösség értékrendje és világlátása.

Munkám elején két hipotézist állítottam fel:

H1: A nagypaládi közösségben továbbra is aktívan jelen vannak a hagyományos hiedelemalakok.

H2: A település idősebb generációja mitikusabb és archaikusabb motívumokat tartalmazó narratívákat mondanak a fiatalabb generáció tagjai számára.

H3: A hiedelemalakokról szóló nagypaládi élőnyelvi szövegeknek vannak változatai

Mindegyik hipotézisem bebizonyosodott, hiszen a nagypaládi idősebb lakosság rengeteg színes hiedelemalakokkal kapcsolatos elbeszélést mesélt el nekem, amelyben gyakori elem volt a megmagyarázhatatlan történetek és misztikus lények motívuma. A hipotézisem, miszerint a hiedelemalakokról szóló nagypaládi élőnyelvi szövegeknek különböző változatai élnek szintén bebizonyosodott, hiszen a boszorkányokról, kísértetokról gyűjtött narratívák

jól bizonyítják ezt. Összességében elmondható, hogy a gazdag hiedelemanyag a további kutatások fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen mélyebb megértéséhez elengedhetetlen a különböző tudományterületek együttműködése

Felhasznált irodalom

- Baksa Brigitta (2015): Néprajt az iskolában. A néprajzi ismeretek tanításának múltja és jelene. Budapest: Prime Rate Kft
- Büki László – Forgács Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) (2008): Kárpátalja régiói és települései. Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó.
- Dömötör – Hoppál – Paládi-Kovács (szerk) (1990). Népszokás, néphit, népi vallásosság. In: Magyar Néprajz VII. Budapest: Akadémia kiadó.
- Dömötör Tekla (1981) A magyar nép hiedelemvilága. Budapest: Corvina
- Dömötör Tekla (1990): Magyar néprajt nyolc kötetben. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja. Akadémia kiadó
- Erdész Sándor (1988): A mese és a hiedelemvilág kapcsolata. In.: *Magyar Néprajz V. k. Népköltészet Budapest: Akadémia kiadó*
- Fürjes Szabolcs (2022) Hevenyészett útmutató lidérc tartásához és eltávolításához, Itthonról Haza, <https://itthonrolhaza.hu/hevenyeszett-utmutato-liderc-tartasahoz-es-eltavolitasahoz/>
- Fürjes Szabolcs (2022): Hevenyészett útmutató lidérc tartásához és eltávolításához, Itthonról Haza.
- Gorzó, K. (2021). Agnes Sampson, Skóciában boszorkányság vádjával elsőként kivégzett nő perének kultúrantropológiai elemzése In: *Humanities and Social Science*
- Gönczi Ferenc (1905): Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji és a hetési népnél. Ethnographia XVI. 345-361
- KÉSZ Margit (2004) A szentelmények szerepe a népi orvoslási gyakorlatban Kárpátalja különböző felekezetű falvaiban. In.: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém I. kötet*
- Kósa László (1990) Boszorkány szócikk In: *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovács Elemér (2025): Átadták a Nagypalád–Nagyhódos határátkelőt – Egy térség megújul: új lehetőségek és perspektívák. Kárpátinfo.net.
- Magyar Zoltán (2018): Népmondák a Fekete-Körös völgyében. Debrecen: Debreceni Egyetem néprajzi Tanszék.
- Móór, Elemér (1967). A lidérc a nyírségi néphitben. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 10, 183–200.

- Nagy Ilona szerk. : Visszajáró halott, hazajáró lélek In: *Magyar néprajzi lexikon V.*
Budapest: Arcanum kiadó
- NOLA, Alfonso M. di, 2001 Diabolul. Chipurile, isprăvile istoria Satanei și prezența sa
malefică la toate popoarele din Antichitate până astăzi. București, Editura BIC ALL
(Eredeti kiad.: Il Diavolo. Newton Compton editori s.r.l., 1987.)
- Ortutay Gyula (1965): A szájhagyományozás törvényszerűségei. (In: Ethn. LXXVI. 3–9.)
Ortutay Gyula (1999) Hiedelemmonda és mese. In: *Magyar néprajz V. kötet* – Magyar
népköltészet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ortutay Gyula (szerk.) (1977–1982). Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest: Akadémiai
Kiadó. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-508.html> [Letöltve: 2025.
május 11.].
- Pócs Éva (1964) Zagyvarékas néphite. In: *Néprajzi Közlemények IX.* 3-4. Budapest:
Néprajzi Múzeum MTA Néprajzi Kutatócsoport
- Pócs Éva (1980) Népi hitvilág. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon.*
Harmadik Kötet K-Né. 728. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pócs Éva (1997) Halál, Temetkezési szokások In: *Magyar Néprajz VII. – Népszokás,*
néphit, népi vallásosság. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pócs Éva (2003). Igézet, szemverés: a nézéssel való rontás hiedelmei és rítusai In: *Létünk:*
társadalom, tudomány, kultúra, 33(1–2), 53–82
- Pócs Éva (2014): A néphit kutatása: módszerek és irányok. In: *Hoppál Mihály (szerk.):*
Hit, rítus, hagyomány. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest. pp. 15–31.
- Röhrich, Lutz. (1974) A népmese. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Seres Erika, Az Nagypaládi Móricz Zsigmond Középiskola története (kézirat)
- SZENDREY Ákos 1986 A magyar néphit boszorkánya, Budapest
- Szolnoky, L. (szerk.). (1972). Néprajzi Értesítő, 54. Budapest: Néprajzi Múzeum.
Veszprém I. kötet
- Virt, István (2001): Elszakasztottad a testemtől. KKönyvek 08, Kolozsvár: Keresztény
Ifjúsági és Diakóniai.
- Voigt Vilmos (1998): Szóbeliség és írásbeliség. In: *Folklór és folklorizmus. Pannon*
Enciklopédia – Magyar nyelv és irodalom. Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó.
<https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-nagypalad/>
[letöltés dátuma: 2025.01.18]
- Gothic.hu | [A lélek és a halál a magyar néphitben](#) [letöltés dátuma: 2025.05.11]
- <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Lid%C3%A9rc> [letöltés dátuma: 2025.05.12]

РЕЗЮМЕ

Історія цього регіону глибоко закарбувалась у колективній свідомості місцевого населення, особливо у пам'яті мешканців Великої Палади та навколишніх сіл. Зміни кордонів, війни, депортації та економічні труднощі залишили по собі такий досвід, який суттєво вплинув на світогляд, ідентичність та систему вірувань місцевих громад. Такі історичні травми — особливо коли вони супроводжувалися втратою чи незрозумілими подіями — часто сприяли формуванню міфів, страхів і надприродних уявлень.

Погляди, пов'язані зі смертю, є особливо характерними в цьому контексті. У великопаладських наративах часто з'являються мотиви бачення померлих, подорожі душі після смерті, а також образи привидів. Згідно з місцевими віруваннями, душа покійного зазвичай невидима, але за певних обставин — наприклад, у момент смерті або одразу після неї — вона може стати видимою. Часто душа уявляється як пара, що піднімається над тілом, або як істота в образі метелика, бджоли чи птаха. Це древнє уявлення символізує легкість душі, її звільнення від земного тіла та перехід в інший світ.

Такі вірування живі й сьогодні, особливо серед старшого покоління, яке часто ще пам'ятає подібні історії або чує їх від предків. Уявлення про смерть, душу та потойбічний світ відіграють важливу роль у розумінні граничних ситуацій людського життя.

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Bányai Enikő-Anna_Magyar szak_Szakdolgozat_2025-3-4-38

Науковий керівник / Експерт

Автор **Аніко Чурман-Пушкеш**

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

4.94%

4.94%

КП 1

19.53%

19.53%

КЦ

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

10001

Кількість слів

73365

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	Б	1
Інтервали	A→	0
Мікропробіли	␣	0
Білі знаки	Б	0
Парафрази (SmartMarks)	a	20

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://kmmi.org.ua/uploads/attachments/books/KMMI-fuzetek/boszorkanysag.pdf	71 0.71 %
2	https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4179/1/Titor_Zoltan_Interetnikus%20elemek_2024.pdf	64 0.64 %
3	https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4179/1/Titor_Zoltan_Interetnikus%20elemek_2024.pdf	54 0.54 %
4	https://karpatinfo.net/hataratkelok-nagypalad-nagyhodos-hataratkelo-viktor-mikita-2025-04-08	47 0.47 %

5	https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4179/1/Titor_Zoltan_Interetnikus%20elemek_2024.pdf	30 0.30 %
6	https://karpinfo.net/hataratkelok-nagypalad-nagyhodos-hataratkelo-viktor-mikita-2025-04-08	30 0.30 %
7	https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Lid%C3%A9rc	26 0.26 %
8	https://vmek.oszk.hu/02700/02789/html/173.html	26 0.26 %
9	https://vdocuments.mx/boszorknyok-pedig-nincsenek-mekoszkhumekoszkhu110001106011060pdf.html	21 0.21 %
10	https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4179/1/Titor_Zoltan_Interetnikus%20elemek_2024.pdf	21 0.21 %

з домашньої бази даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
------------------	-----------	--

з програми обміну базами даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
------------------	-----------	--

з Інтернету (4.94 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4179/1/Titor_Zoltan_Interetnikus%20elemek_2024.pdf	204 (6) 2.04 %
2	https://karpinfo.net/hataratkelok-nagypalad-nagyhodos-hataratkelo-viktor-mikita-2025-04-08	82 (3) 0.82 %
3	https://kmmi.org.ua/uploads/attachments/books/KMMI-fuzetek/boszorkanysag.pdf	80 (2) 0.80 %
4	https://vmek.oszk.hu/02700/02789/html/173.html	45 (3) 0.45 %
5	https://vdocuments.mx/boszorknyok-pedig-nincsenek-mekoszkhumekoszkhu110001106011060pdf.html	37 (2) 0.37 %
6	https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Lid%C3%A9rc	26 (1) 0.26 %
7	https://www.mimi.hu/ezoterika/tulvilag.html	12 (1) 0.12 %
8	http://www.irodalomismeret.hu/files/2019_3/beres_norbert.pdf	8 (1) 0.08 %

Список прийнятих фрагментів (немає прийнятих фрагментів)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗМІСТ	КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
------------------	-------	---------------------------------------